

Významné myšlenkové pozice a jejich zastánci v dějinách brněnské školy architektury

Ing. arch. Jan Obtlík
Fakulta architektury VUT v Brně

1 Úvod

Začátek 20. století znamená pro architekturu začátek konce tisícileté slohové tradice. Stavební styly se rozbíhají novými směry, jsou formulovány programy a manifesty. Je pranýřován formalismus historických slohů. Obrovskou roli v tomto procesu hrají vysoké školy, na kterých se soustředí významná část vlivných tvůrčích i teoretických osobností. Neméně významná byla ve mnohonárodnostní Rakousko - uherské monarchii stále rostoucí národnostní konfrontace. Proto byl velmi citlivě vnímán i vyučovací jazyk vysokých škol.

Město Brno získalo svou školu architektury v několika postupných krocích. Od roku 1899, kdy byla založena „Císařská a královská Česká vysoká škola technická císaře Františka Josefa I. v Brně“ (dále ČVŠT), bylo jako nejstarší obor školy vyučováno stavební inženýrství. Kvůli předchozímu odporu rakouských úřadů ale odbor architektury vznikl až v mladé Československé republice v listopadu 1919.¹³⁴ Členění celého odboru na jednotlivé ústavy zůstalo zachováno až do roku 1950, kdy nový vysokoškolský zákon přinesl fakultní strukturu technické univerzity, která je s určitými obměnami platná dodnes.

V dějinách této školy architektury se budeme soustředit na osobnosti¹³⁵ vykazující vlastní myšlenkový přístup, i když v rámci dobových tendencí. Nepůjde-li přímo o teoretické texty, půjde o jakoukoliv činnost, která má teoretickou a programatickou dimenzi ve vztahu k architektonické praxi, a je tedy schopna ovlivnit další tvůrce - nikoliv jen v rovině pozorování výsledku, ale i v rovině inspirace.

2 Karel Hugo Kepka (1869 - 1924)

Profesor Kepka byl jednou z výrazných osobností vznikající technické univerzity. Rodák

¹³⁴ PERNES, Jiří. Kapitoly z dějin Vysokého učení technického v Brně: (cesta moravské techniky 20. stoletím). Vyd. 1. Brno: VUTIUM, 2009. 345 s. ISBN 978-80-214-3376-2. s. 42

¹³⁵ základní faktografie např. zde [online]: <<http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/>> (29.5.2013)

z Plzně a absolvent české techniky v Praze působil na škole od roku 1901 jako vyučující pozemního stavitelství, v letech 1915-17 pak jako rektor univerzity a také v několika funkčních obdobích jako děkan odboru architektury.

Z jeho architektonické tvorby vyniká kostel Nejsvětějšího Srdce Páně v Brně - Husovicích vysvěcený roku 1910. Pro českou techniku navrhl rektorský řetěz (viz. foto), který je s drobnými obměnami používán až do dnešní doby. Je také autorem projektu v tehdejší době důležitých Kounicových studentských kolejí.

Zaměříme-li se na husovický kostel, jedná se očividně o eklektickou směs historických prvků, ovšem celkový dojem nepostrádá originalitu a rozhodně mu nelze upřít vyváženost a jednotu výrazu. V kontextu doby lze takové dílo interpretovat jako bezradnost přelomové epochy, ale také jako odvahu k tvůrčímu experimentu. Připomeňme, že Slovinec Plečnik s obdobným přístupem a shodou okolností i stejným zasvěcením chrámu Nejsvětějšímu Srdci Páně sklidil úspěch téměř o celá dvě desetiletí později v Praze. Viděno prizmatem dnešního poznání není přehnané mluvit o proto-postmoderně, kdy autor koláží historické elementy k dosažení originálního výrazu. To vše v roce 1906.

Prodloužíme-li tuto úvahu, mohl Kepka na své studenty působit odvahou k experimentu a současně i precizností při hledání vhodných výtvarných kombinací v dekadentní a složité době přelomu výtvarných i politických epoch. Těžko si představit lepší kombinaci pedagogických vlastností. Zda tomu tak opravdu bylo, je ovšem spíše hypotézou.

I když učebnice architektonické historie mluví v této době především o Otto Wagnerovi a jeho široce propagované škole¹³⁶ na vídeňské Akademii, nelze Kepkovo dílo v Brně měřit jen počtem staveb a aktivních následovníků. Musel jistě být také zdatným organizátorem a osvěceným rektorem mladé školy.

3 Adolf Liebscher ml. (1887 - 1965)

Syn malíře Adolfa Liebschera st. (jeden z autorů výzdoby Národního divadla) se narodil v Praze, kde vystudoval českou techniku a poté absolvoval několik studijních a tvůrčích cest po jižní Evropě, ze kterých mj. pořizoval četné akvarely. V roce 1915 napsal v Itálii knihu „O vývoji italského náměstí“. Po doktorátu technických věd v Praze odchází do Brna, kde mezi roky 1921 a 1948 působil jako profesor architektury.

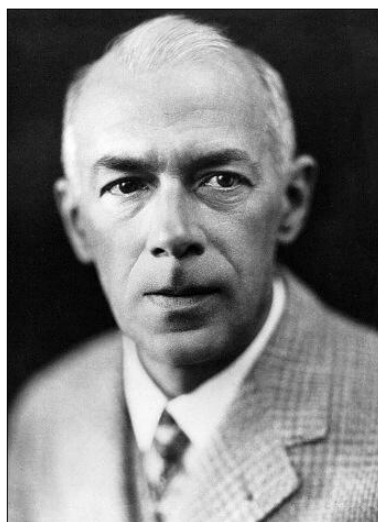
¹³⁶ srv. VYBÍRAL, Jindřich. *Mladí mistři: architekti ze školy Otto Wagnera na Moravě a ve Slezsku*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2002. 277 s. ISBN 80-7203-474-X. s. 18

Během své urbanistické praxe vytvořil desítky územních a regulačních plánů českých a moravských měst (z nejvýznamnějších můžeme uvést Havlíčkův Brod 1938, Humpolec 1940, Přerov, Prostějov, Šumperk a další). V této práci pokračoval i během nacistické okupace přes zákaz okupačních úřadů.¹³⁷

Je skvrnou na univerzitní historii, že byl právě za tuto urbanistickou činnost v roce 1945 obviněn z kolaborantství a po komunistickém puči definitivně v roce 1949 přeložen na trvalý odpočinek. Tím hůře, že hlavním iniciátorem této akce byl jiný profesor fakulty architektury, jeho bývalý žák, praktikant a přítel Jiří Kroha, kterého Liebscher sám koncem 20. let do Brna pozval. Kroha v té době nastoupil na post prvního komunistického rektora brněnské techniky.

4 Emil Králík (1880 - 1946)

Pražský rodák, nadaný mladý malíř uvažující o studiu na Akademii a žák Josefa Schulze na české technice v Praze přišel do Brna v roce 1906 na místo profesora České průmyslové školy. Na českou vysokou školu přichází jako profesor a vedoucí ústavu stavitelského, architektonického a ornamentálního kreslení v roce 1920. Kromě kreslení vyučoval dějiny české a světové architektury i technologii nábytkové tvorby až do uzavření vysokých škol nacisty v prvních dnech okupace roku 1939. Působil jako děkan odboru architektury ČVŠT v letech 1922-24 a 1933-34.

Jeho tvorba je mnohostranně rozložena mezi urbanismus, architekturu i nábytkovou tvorbu. Významné jsou práce pro lázně Luhačovice, především lázeňský dům Bedřicha Smetany z roku 1908 a také budova ředitelství lázní z roku 1927. Jeho uměleckořemeslné schopnosti jej v letech 1912-14 posunuly na pozici uměleckého ředitele v prostějovském družstvu Vulkania. V Brně získal třetí místo ve významné soutěži na Akademické náměstí v roce 1925 a především se stal hlavním projektantem areálu Výstavy soudobé kultury v roce 1928. Na výstavě také prezentoval svůj nábytek provedený UP závody Jana Vaňka.

Přes Králíka rezonoval v brněnském prostředí vliv Jana Kotěry, brněnského rodáka a hlavního iniciátora moderny v českých zemích. Králík byl Kotěrovým následovníkem v překonávání historické šablonovitosti a v příklonu k funkčnímu členění staveb. Oba spojoval i osobní vztah, když Kotěra v době práce na Národním domě v Prostějově (1905–07) doporučil o devět let mladšího Králíka jako architekta

¹³⁷ *Adolf Liebscher ml.* [online]: <<http://www.sdruzeni liebscher.cz/umelci/adolf-liebscher-ml>> (23.5.2013)

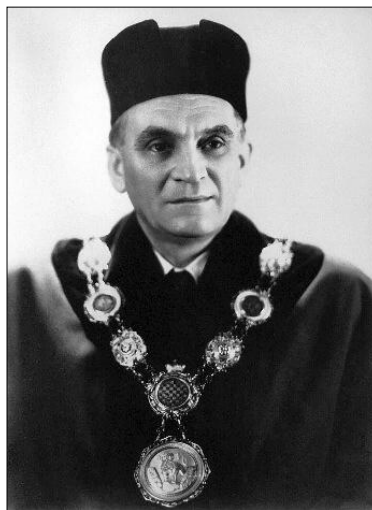
dvou významných rodinných vil pro místní průmyslníky Josefa a Františka Kovaříkovy.

Chceme-li ale pochopit Králíkův význam v úplnosti, musíme uvést především jeho kulturní činnost za hranicemi školy, a to i přes značný rozsah jeho pedagogické činnosti. Byl členem Klubu výtvarných umělců Aleš, který významně formoval brněnské moderní umění. Spoluzakládal také avantgardní Skupinu výtvarných umělců v roce 1922 a byl jejím prvním předsedou. V roce 1924 zahájila svoji činnost pobočka mezinárodně zaměřeného Klubu architektů, opět pod Králíkovým vedením.¹³⁸ To vše znamenalo velkou podporu pro výstavní a přednáškovou činnost v duchu avantgardního hnutí 20. let a jistě nemalou měrou podpořilo pozdější úspěch funkcionalismu v brněnském prostředí. Držela-li kdy brněnská kultura krok se světem, bylo to jistě v těchto letech.

Osobní příběh Emila Králíka je provázán se zásadními událostmi českých dějin. Osobní archiv jeho prací byl zničen gestapem v roce 1940 při obsazení brněnské právnické fakulty, kde se tehdy ateliery architektury provizorně nacházely. Poté odchází do Prahy, kde se věnuje vlastní výtvarné a výstavní činnosti. V zostřených podmínkách po atentátu na říšského protektora Heydricha je roku 1942 zatčen a uvězněn v koncentračním táboře ve Svatobořicích-Mistříně (okres Hodonín). Po osvobození v roce 1945 se vrací do Prahy již s podlomeným zdravím a o rok později umírá.

5 Jiří Kroha (1893 - 1974)

Jeden z výrazných aktérů avantgardy se narodil v Praze, kde také absolvoval na české technice roku 1916. Po několika letech tvůrčích experimentů se stává mimořádným profesorem architektury na brněnské technice, kam přichází díky podpoře svého bývalého učitele Adolfa Liebschera. V letech 1920-27 realizuje na mladoboleslavsku řadu staveb v prekonstruktivistickém stylu, mimo jiné i výstavu Severních Čech v Mladé Boleslavi (1927). Na tu navazuje i práce pro Výstavu soudobé kultury v Brně v roce 1928, kde byl Kroha autorem hlavní expozice pojaté v konstruktivistickém stylu.¹³⁹ Poté nastává v jeho činnosti obrat směrem ke krajní levici způsobený jeho cestou do Sovětského Svazu v roce 1930, která vyvolala jeho intenzivní politickou činnost. Ta pro svůj nezákonný charakter

¹³⁸ CRHONEK, Iloš. *Architekt Emil Králík: 1880-1946*. Brno: Muzeum města Brna, 1988. 72 s. Edice katalogy. Architektura. s. 30, 31

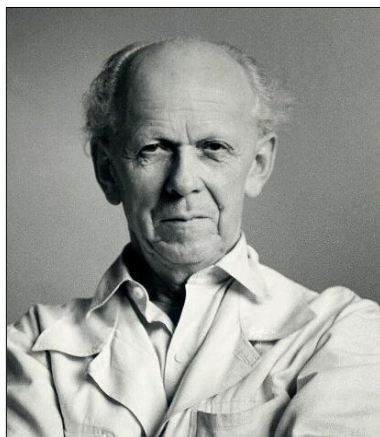
¹³⁹ CÍSAŘOVSKÝ, Josef. *Jiří Kroha a meziválečná avantgarda*. 1. vyd. Praha: NČSVU, 1967. 40, [4] s., [59] s. obr. příl. s. 21

vedla ke skandálnímu rozsudku nad tehdy již řádným profesorem ČVŠT „k 3 měsícům tuhého vězení“. Tomuto trestu unikl jen díky amnestii vyhlášené novým prezidentem Benešem v roce 1935.¹⁴⁰ Proměna politických poměrů po roce 1948 vynesla Krohu díky jeho neutuchající komunistické angažovanosti až na post rektora vysoké školy, na kterém setrval 2 roky.

O Jiřím Krohovi jistě platí, že byl výrazným a nepochybně talentovaným avantgardním tvůrcem, který reprezentoval krajní polohu konstruktivismu a s ním souvisejícího ideologického pojetí architektury jako nositelky sociálních změn. Nelze to ale vnímat odděleně od jeho politického působení, které otevíralo univerzitní prostředí totalitnímu systému a propůjčovalo školu jako jeden z jeho nástrojů. Denunciace a nucený odchod profesora Liebschera jsou pak jen jedním z mnoha důsledků tohoto přístupu (viz. dříve v tomto textu).

6 Bohuslav Fuchs (1895 - 1972)

Pravděpodobně nejvýznamnější brněnský architekt se narodil ve Všechovicích pod Hostýnem (okres Přerov). Při studiu Průmyslové školy stavební v Brně se souběžně vyučil zedníkem a poté absolvoval na pražské Akademii u Jana Kotěry. Na odboru architektury brněnské techniky působil od roku 1947 jako profesor stavby měst. V letech 1948-49, 1951-52 a 1955-58 navíc i ve funkci děkana. Školu nuceně opustil v roce 1958 po tzv. kádrových prověrkách, kdy byl obviněn a protiprávně odsouzen.¹⁴¹

Obrovská šíře a stylová čistota Fuchsových realizací z něj v průběhu let učinily milník architektonického vývoje, který obstojí i v kontextu dějin celého tzv. mezinárodního stylu. Nevynikal teoretickými a programovými tezemi, ale spíše přesvědčivostí svých realizací, které mu v pozdějších letech zajistily autoritu i mezi studenty. Upřednostňoval pojetí architektury jako individuálního tvůrčího díla před jejím ideologickým využitím, jak je nacházíme u některých členů avantgardy.

Komplexnější přehled jeho díla a vlivu přesahuje rámec tohoto textu, zůstáváme tedy u stručného popisu a odkazu na další zdroje.

¹⁴⁰ k aféře podrobněji viz. PERNES, 2009. s. 64-70

¹⁴¹ CRHONEK, Iloš. *Architekt Bohuslav Fuchs: celoživotní dílo*. Vyd. 1. Brno: Petrov, 1995. 197 s. ISBN 80-85247-62-3. s. 185

7 Jaromír Krejcar (1895 - 1949)

Rodák z Hundsheimu v Rakousku, vyučený zedník, vystudoval pod vedením Jana Kotěry pražskou Akademii. Byl členem Devětsilu, Levé fronty a významné byly i jeho kontakty s německým Bauhausem.¹⁴²

Pro naše ideologicky zaměřené zkoumání je pozoruhodný jeho krátký pracovní pobyt v Moskvě (1934-35), který jej naplnil nadšením pro komunismus. V krátké době ale následovalo ještě větší zklamání vedoucí ke Krejcarově návratu do vlasti a přerušení kontaktů s levicí tehdy vedenou Karlem Teigem. Tím kopíroval postup mnoha jiných členů avantgardy, i samotného Teiga, kdy prvotní utopické nadšení pro proměnu světa bylo vystřídáno zklamáním z reálné bolševické politiky po nástupu Stalina k moci.

Krejcar byl vpravdě mezinárodní osobností, což jistě napomohlo jeho členství v československé delegaci pro první poválečný CIAM v britském Bridgewateru v roce 1947. Do tohoto období také spadá jeho krátké pedagogické angažmá v pozici profesora architektury na brněnské technice (1946-47). Jistě na studenty pozitivně zapůsobil svým šarmem a mezinárodním rozhledem vynikajícího avantgardního tvůrce, mimo jiné autora uznávaného československého pavilonu na světové výstavě v Paříži v roce 1937. Tyto pozitivní dojmy a vlivy byly ovšem záhy přebity dusivou atmosférou osobních čistek, které byly průvodním znakem již déle tajně připravovaného násilného převzetí moci v Československu Komunistickou stranou v únoru 1948. Před totalitou odešel Krejcar do Londýna, kde krátce vyučoval na Architectural Association a roku 1949 také zemřel.

8 Antonín Kurial (1907 - 1983)

Původem z Břeclavi, absolvent brněnského odboru architektury zahájil svou dráhu jako civilní architekt. Na vysokou školu se vrátil v roce 1945 jako profesor a vedoucí ústavu architektonického tvarosloví a ornamentálního kreslení.

Když v roce 1948 po násilném převzetí moci v Československu komunistická strana organizovala svou strukturu, byl Kurial velmi

¹⁴² KREJCAR, Jaromír / [editor Rostislav Švácha]. *Jaromír Krejcar 1895-1950*. Praha: Galerie Jaroslava Fragnera, 1995

aktivní jako člen předsednictva akčního výboru nelegální Národní fronty, který si osoboval právo kontrolovat brněnské vysoké školy.¹⁴³ Tato pozice mu pochopitelně zajistila místo na nyní už „rudé“ fakultě, kde působil až do roku 1974.

Jeho vědecká činnost souvisela s archivem lidových staveb na Moravě a ve Slezsku, ve kterém on a jeho žáci v letech 1946-65 shromáždili dokumentaci asi 560 objektů. Výsledky této práce jsou v současné době dostupné knižně.

9 Felix Haas (1925 - 1993)

Felix Haas se narodil v Brně, jeho mládí však přerušily kruté události okupace a transport do koncentračního tábora Osvětim, kde přišel o oba rodiče. Po repatriaci v Brně dokončil středoškolské vzdělání a nastoupil na fakultu architektury, kde se později stal i vědeckým pracovníkem ústavu dějin architektury.

I přes nepříznivé podmínky komunistického režimu si dokázal uchovat teoretický přehled o oborovém dění za „železnou oponou“ díky studiu zahraniční literatury. Jeho hojná publikační činnost byla završena obsáhlou syntetickou prací „Architektura 20. století“¹⁴⁴, která patří k nejvýznamnějším původním českým pracím o vývoji mezinárodního stylu.

10 Univerzita ve víru ideologií - pokus o rekapitulaci

Na uvedených portrétech několika vybraných osobností z historie brněnské školy architektury vidíme nepřímou i šíř a rozrůzněnost ideologických proudů, kterým byla škola, stejně jako celá společnost, v průběhu své více než stoleté existence vystavena.

Její počátky jsou spojeny se silně centralizovanou, i když deklaratorně mnohonárodnostní, Rakousko-uherskou monarchií, ve které byl český národ¹⁴⁵ vazalem německy hovořících elit. První vyučující tedy byli vystaveni národnostnímu soupeření, které často zdaleka přesahovalo hranice, které bychom dnešními měřítky pokládali za korektní. V takovém prostředí působil mezi jinými také Karel Hugo Kepka. Výsledky první světové války reprezentované především mezinárodním uznáním samostatného československého státu byly vyvrcholením dlouhodobého procesu české emancipace.

Meziválečné období znamenalo pro Československo potvrzení jeho aspirací na místo mezi hospodářsky a kulturně významnými státy Evropy, jeho vnitřní sociální a národnostní situace však kopírovala celoevropskou nestabilitu a narůstající tenze. I univerzitní půda se v této době stala bojištěm propagandistických aktivit, z nichž k nejvýraznějším patřily vlivy (sudeto)německé a o něco později i komunistické. Mezi

¹⁴³ PERNES, 2009. s. 140 a 157

¹⁴⁴ HAAS, Felix. *Architektura 20. století*. 1. vyd. Praha: SPN, 1978. 645 s. Učebnice pro vysoké školy.

¹⁴⁵ Označením „český“ zde míníme všechny česky hovořící národnosti - tedy českou, moravskou a slezskou - a také všechny národnostní menšiny v míře, v jaké se s touto skupinou identifikovaly (židovskou, romskou, románské a balkánské atd.).

studenty byly hojně rozptylovány letáky a časopisy s tendenční politickou tematikou, v mnoha případech v podstatě financované ze zahraničních zdrojů (!). O vzniku četných studentských a studentsko-dělnických spolků s politickým programem ani nemluvě. V takto třaskavých vztazích se museli pohybovat například Adolf Liebscher ml. nebo Emil Králík. Jiří Kroha je dokonce ve značné míře spoluvytvářel.

Obrovským národním zklamáním bylo odevzdání celého československého pohraničí včetně velmi moderního systému vojenských pevností víceméně bez boje. Tento ústupek nacistickému Německu, které se netajilo svými vražednými ambicemi¹⁴⁶, byl oficiálně stvrzen Mnichovskou dohodou z října 1938 podepsanou i silnými západními spojenci Československa, což v českém prostředí pravděpodobně navždy zaseló nedůvěru v jakékoliv spojení s tzv. „velmocemi“. Všechny tyto tendence byly přítomny i v univerzitním prostředí a vystavovaly každého zkouše z pevnosti charakteru.

Do chaotických poválečných poměrů přinesli na fakultu mezi jinými Bohuslav Fuchs a Jaromír Krejcar své zkušenosti a rozhled. Svobodu a svěžího ducha meziválečného období se však již nepodařilo obnovit. Příčinou byly kromě celkového civilizačního vyčerpání i partikulární zájmy mnohých nejčastěji prosovětsky orientovaných veřejných činitelů.

Někteří další jako Jiří Kroha nebo Antonín Kurial už vycítili příležitost k proměně vratké demokracie v jiný, jim bližší režim. Je to draze zapláceno rezignací na vyšší hodnoty a faktickým zrazením základních univerzitních principů jako jsou svoboda vyjadřování a bádání. V takovém prostředí všeobecné devalvace hodnot se mnozí snažili uhájit alespoň část odbornosti před totalitním balastem, za všechny jsme zmínili Felixe Haase.

Bez ohledu na přístup jednotlivců byl ovšem výsledkem komunistického režimu pokles odbornosti a v konečných důsledcích i snížení motivace k systematické práci v oblasti kultury stavění. Pomíjet ovšem nelze ani důsledky režimu na mravní a osobní život všech občanů, které jsou kořenem dnešního všeobecného nezájmu o politiku v jejím původním smyslu jakožto péči o veřejné dobro.

Takové jsou tedy kontury tradice v oboru teorie architektury, z nichž vyplývá naše aktuální situace.

11 Poděkování

Autor tímto děkuje Vysokému učení technickému v Brně za poskytnutí juniorského grantu specifického výzkumu (reg. č. FA-J-13-2094), v jehož rámci byl příspěvek zpracován.

¹⁴⁶ V té době již byly otevřeně prezentovány „hitlerovské“ doktríny jako *Lebensraum* (myšleny země osídlené Slovany) a *Drang nach Osten* (volně přeloženo jako „*Tlak na Východ*“). Antisemitismus Německa nabyl oficiální podoby od roku 1933, „*Konečné řešení židovské otázky*“ bylo politicky přijato v roce 1942.